

WILLY JANSEN

Religie, seksualiteit en vrouwen

Een vergelijking tussen islam en christendom

INLEIDING

De vreemdheid van de islam ligt in de ogen van andersgelovigen vaak in de islamitische opvattingen over vrouwen en seksualiteit.¹ Maar hoe vreemd zijn die opvattingen eigenlijk als we ze op hun interne logica en consistentie bekijken? En hoe anders zijn ze in vergelijking met christelijke opvattingen op dit gebied? In welke opzichten lijken islam en christendom op elkaar in hun verhouding tot seksualiteit? Welke vormen van verwantschap zijn er te ontdekken?

Vershil en overeenkomst tussen islam en christendom, het thema van deze bundel, zal in dit artikel geïllustreerd worden door de analyse van twee uitgangspunten over seksualiteit en de gevolgen die deze gehad hebben met name voor vrouwen. Daarbij wordt gepoogd het vreemde minder vreemd te maken door te wijzen op de logische samenhangen, en het verwante en bekende te bevragen op zijn vanzelfsprekendheid en het te vervreemden. Als voorbeeld van een verschillend uitgangspunt zal ik ingaan op de waardering van seksueel genot. Islam en christendom hebben daarin verschillende standpunten ingenomen, en hebben elk vanuit hun eigen kernopvatting een complexe doch relatief consistente structuur van regels en praktijken met betrekking tot seksuele relaties daar omheen gebouwd. Als voorbeeld van een overeenkomstig uitgangspunt ga ik in op de angst voor onreinheid veroorzaakt door seksualiteit. Tevens zal nagegaan worden hoe die uitgangspunten anders uitgepakt hebben voor vrouwen dan voor mannen.

Vooraf een woord van waarschuwing. Een complicerende factor bij dit soort uiteenzettingen is de historische veranderlijkheid van opvattingen, ook als ze vastgelegd zijn in de religieuze bronnen. In een kort bestek als dit kan helaas aan die historische veranderlijkheid en diversiteit onvoldoende recht gedaan worden. Die veranderlijkheid en diversiteit uit zich onder meer in een opsplitsing van beide religies in meerdere stromingen. Ik zal hier vooral ingaan op de soennietische richting voor de islam en op het katholicisme voor het christendom, tenzij anders aangegeven.

Een andere complicerende factor is het verschil tussen de leer en de praktijk, en de veranderende verhouding tussen beide door de tijd heen. Of de basisgedachten in beide religies nu overeenkomen of niet, zodra ze toegepast worden in de praktijk zien we dat ze gebruikt worden om er een sociale ongelijkheid tussen de seksen op te baseren, of die te rechtvaardigen. En dat geldt voor zowel de islam als het christendom. Het zijn veelal andere factoren dan religie die bepalen hoever de sociale ongelijkheid doorgevoerd wordt. En die sociale ongelijkheden zelf beïnvloeden dan weer de religieuze opvattingen, ervaringen en rituelen. Religie is niet alleen oorzaak maar ook gevolg van historische sociale verhoudingen.

VERSCHIL: WAARDERING VAN SEKSUEEL GENOT

De katholieke leer heeft altijd in een gespannen verhouding gestaan tot de idee van seksueel genot. Het lagere lichamelijke diende onderscheiden te worden van het hogere geestelijke. Het lichaam van de mens geldt in de christelijke traditie, sinds de 'zondeval' en de verdrijving van Adam en Eva uit het paradijs, als sterfelijk en kwetsbaar: het moet zwoegen en zweten om tussen de distels en doornen genoeg graan te verbouwen voor het dagelijks brood, en de vrouw zal in smarten haar kinderen baren. Volgens

Augustinus (354-430) is het lichaam belast met de staat van erfzonde, die volgens hem niet alleen bestaat uit de hoogmoed en de weetgierigheid, maar vooral uit de 'begeerlijkheid' (*concupiscentia*). De seksuele begeerte is prototypisch voor de zondige natuur van de mens. De verlangens van het vlees, en dan met name de seksuele begeerte, vormen een bedreiging van de geestelijke orde. In de teksten van Paulus en de kerkvaders geldt het lichaam als gevallen 'vlees', als voertuig van begeerten die van God afleiden en tot zonde aanzetten.²

De lichaamsvijandigheid van de katholieke kerk was niet altijd even streng of ondubbelzinnig. Zo werd aanvankelijk de wederopstanding van het lichaam verdedigd, en pas later weerlegd. En al was er geen positieve waardering van de seksualiteit als erotiek, die was er wel voor seksualiteit als voorplanting. Bij Thomas van Aquino vinden we bovendien een nadruk op het huwelijk als een relatie (en een contract) tussen twee gelijkwaardige partners dat een vriendschappelijk karakter heeft.³ Bovendien komen we in de kerkelijke kunst, bijvoorbeeld in afbeeldingen van bijbelpassages zoals de verdrijving uit het paradijs, regelmatig zeer voluptueuze vormen tegen. Juist de waarschuwingen tegen de gevaren van de vleselijke lusten zien er vaak zeer begeerlijk uit. Grietje Dresen laat zien dat de mate van zondigheid van het 'huwelijksgebruik' regelmatig ter discussie stond, maar dat dit nog niet echt heeft geleid tot een meer positieve betekenisgeving aan de seksuele gemeenschap. Geaccepteerde subjectieve motieven voor de huwelijksdaad zijn: 1. het verwekken van kinderen ter ere van God, en 2. het voorkomen van ontucht bij de partner door aan diens verzoek om gemeenschap tegemoet te komen. Maar het derde motief, preventief huwelijksverkeer om de eigen ontucht te voorkomen gold tot in de late middeleeuwen als zondig, en het laatste motief, het louter bevredigen van de begeerte, bleef, in navolging van Augustinus en Thomas van Aquino, als zondig gezien worden zolang het niet gericht was op de redelijk geordende voort-

planting. Pas na Vaticanum II lijkt er een andere waardering van de huwelijksdaad te ontstaan. In de moderne theologie wordt vaker gewezen op het gegeven dat lichamelijke deel uit maakt van de schepping en dus als zodanig door God goed geacht kan worden. Men spreekt daarbij in moderne bewoordingen over seksueel genot als 'voltooide zelfexpressie' of 'wederzijdse zelfgave'.⁴ Maar ook nu nog geldt formeel voor katholieken dat seksuele bevrediging alleen toegestaan is in de echtelijke context en dan nog alleen met mate en exclusief gericht op de voortplanting. Het feit dat veel katholieken in België en Nederland daar anders over denken, en er praktijken op nahouden die afwijken van de leer, doet aan de inhoud van de leer niets af. Seksualiteit als heilig domein geldt alleen voor seksualiteit gericht op nageslacht. En helemaal geen seks is nog heiliger.

Centrale noties en praktijken in het katholicisme bouwen voort op en hangen samen met dit uitgangspunt van een negatieve houding ten opzichte van seksualiteit en zijn vanuit die context te begrijpen. De idee bijvoorbeeld van de altijddurende maagdelijkheid van Maria. De Maagd Maria was niet alleen zelf Onbevleekt Ontvangen, dat wil zeggen zelf geboren zonder erfzonde, maar ze ontving bovendien haar kind zonder enige seksuele gemeenschap te hebben gehad. Deze twee dogma's hangen nauw met elkaar samen en worden regelmatig met elkaar verward. Beiden zijn er op gericht het seksuele in het leven van Maria te ontkennen. Maria was zuiver en zonder lust geboren, en bekende geen man om zwanger te raken van Jezus. Ze bleef maagd ondanks haar moederschap. Een geestelijke, goddelijke bevruchting was blijkbaar makkelijker denkbaar en verdedigbaar dan toegeven dat Maria seks, en dan nog eens voorechtelijke seks, had met Jozef.

De idee werkt ook door in de waardering voor, en het belang dat gehecht wordt aan het celibaat, zoals dat vereist werd en wordt voor katholieke religieuze leiders. De huidige aanwezigheid van veel gehuwde pastors is slechts een

pragmatische oplossing voor het tekort aan priesters. Het wijst niet op een veranderde houding ten opzichte van de onverenigbaarheid van actieve seksualiteit met het uitvoeren van de sacramenten. De pastors hebben niet dezelfde liturgische bevoegdheden als de pastoors.

De ambivalente houding ten opzichte van seksualiteit heeft ook geleid tot een afwijzing van het gebruik van voorbehoedsmiddelen door de katholieke kerk. Door de onverbreekelijke band die gesmeed is tussen seks en voortplanting, is onthouding van seks de enig toelaatbare oplossing voor katholieken die geen kinderen willen. In de encycliciek *Veritatis splendor* (1993) is opnieuw benadrukt dat het verbreken van die band – door gebruik van anticonceptie middelen of kunstmatige voortplanting – intrinsiek immoreel is. Homoseksuelen die gevoelens van genegenheid koesteren voor iemand van de eigen sekse, mogen deze evenmin in seksuele daden uiten. Wat dat laatste betreft is de katholieke leer net zo streng als de islamitische.

De effecten van de negatieve grondhouding ten opzichte van seksuele lichamelijkeheid waren ook voelbaar in de praktijk van de opvoeding. Oudere katholieken herinneren zich wellicht de gedragsregels uit de jaren vijftig, toen de greep van de kerk op de gelovigen groter was dan nu, die gericht waren op het leren controleren van de vleselijke lusten: handen boven de dekens, oppassen voor zelfbevlekking, en vieze gedachten regelmatig biechten. De mogelijkheid van biechten werkte echter ook bevrijdend. Het toegeven aan de verlokkingen van seks was een bewijs van de kracht van de duivel en de zwakke mens kon daarvoor vergeving krijgen.

In de islam daarentegen vinden we een meer positieve waardering van het seksuele lichaam en van seksueel genot. Bovendien werd de waardering van seksualiteit veel minder star gekoppeld aan voortplanting. Deze duidelijk meer positieve waardering van seksualiteit komt op verschillende manieren naar voren.

Een daarvan is de verbeelding van de hemel, waarbij lichamelijke genietingen meer gezien worden als een toenadering tot het bovennatuurlijke dan als een belemmering daarvoor. De christelijke verbeelding van de hemel is tamelijk vaag. De H. Petrus vertelt de gelovigen in zijn eerste brief wat ze allemaal moeten doen om de hemel te verdienen, maar wat ze daar kunnen verwachten en hoe aantrekkelijk die hemel is blijft onduidelijk. Ze vinden er genade en zaligheid, en kunnen er de verrezen Christus aan de rechterhand van God zien.⁵ Maar gezien de aanmaningen om 'u verre te houden van de vleeselijke lusten' in het ondermaanse is het niet waarschijnlijk dat de hemelse beloning uit aangename seksuele ervaringen zal bestaan. In de islam echter zijn de seksuele genoegens op aarde een voorproefje van de genietingen die de goede gelovige in de hemel te wachten staan. Op verschillende plaatsen in de koran wordt over de hemelse genoegens uitgewijd.⁶ De koran belooft in de Soera 'Het Aanstaande' dat men in de tuinen van de gelukzaligheid op rustbanken met inlegwerk zittend achterover kan leunen, waarbij men bediend wordt door altijd jong blijvende jongelingen en voorzien van drank waar je geen hoofdpijn van krijgt of van beneveld raakt, terwijl er vruchten en vlees zijn in overvloed. Daarenboven wordt de godvruchtige gelovigen in het hierna maals gezelschap beloofd van rondborstige, vurig beminnende gezellinnen, die met geloken ogen op hen wachten in afgescheiden paviljoens: 'gezellinnen met sprekende grote ogen, die als welbewaarde parels zijn. Als beloning voor wat zij gedaan hebben.' Een bijkomend genoeg is dat de paradijsvrouwen, ongeacht het genot dat mannen met hen beleven, altijd maagd blijven: 'En wij hebben haar tot maagden gemaakt, als vurig beminnende even oude gezellinnen'.⁷ Eenzaamheid is er niet bij, want in de tuinen van het paradijs die hen dienen als gastenverblijf zijn geen ongehuwde mannen. Een van de islamitische tradities belooft: 'Iedere man zal er twee echtgenotes hebben, en het merg van hun benen zal zichtbaar zijn onder het vlees.'⁸

Orthodoxe islamitische theologen, waaronder Abu Hamid Al-Ghazali, wiens werk over familie, vrouwen en seksualiteit uit de elfde eeuw nog steeds invloed heeft, beschouwen sensuele genoegens, naast de genoegens van verbeelding en de intelligentie, als onderdeel van het paradijs.

Onderdeel van de positievere waardering van seksualiteit is ook dat het permanent afzien van seksuele genoegens niet als een deugd gezien wordt. Daarom is er in de islam geen verheerlijking van het celibaat. Mohammed bleef niet zoals Jezus vrijgezel, en de islamitische clerus is niet celibatair. Noch zijn er celibataire kloostergemeenschappen, op enkele uitzonderingen in het soefisme na. Wel wordt in de islam beheersing van seksuele driften gepredikt, en wordt geprobeerd deze driften te controleren door ze in de juiste richting te kanaliseren, zoals in het christendom.

In beide religies gebeurt dit door seksuele gevoelens en daden onder te brengen in het huwelijk. In beide religies is seksualiteit buiten het huwelijk zondig, maar de islam biedt meer mogelijkheden om de seksualiteit binnen het huwelijk bevredigend te laten zijn. Dit uit zich in de specifieke huwelijksrechten en -vormen.

Op de eerste plaats is seksuele beschikbaarheid van de partner belangrijk, net als in de katholieke huwelijksmoraal. Maar die absolute beschikbaarheid hoeft niet zozeer gericht te zijn op het voorkomen van ontucht bij de partner, maar mag ook gericht zijn op het stillen van de eigen behoeften. In de koran worden de gelovige mannen gemaand bij het opkomen van seksuele begeertes zich tot hun vrouw te richten. Polygamie, het toestaan van meerdere partners, is hier eveneens op gebaseerd. Vroeger hoorde hier nog het recht bij tot het nemen van concubines onder de slaven. Ook de toelaatbaarheid van echtscheiding wordt beargumenteerd vanuit deze gedachte, omdat een goed huwelijk, ook op seksueel gebied, dan gemakkelijker te bereiken is. Verder kent de sjiïetische variant van de islam het huwelijk van plezier. Dit is een in principe tijdelijk

huwelijk, gesloten door een man en een vrouw op basis van een contract maar zonder tussenkomst van een imam. Bijvoorbeeld iemand die op reis is of op bedevaart kan elders tijdelijk een huwelijk sluiten om de seksuele begeertes op een legale wijze te kunnen bevredigen.⁹

De grotere erkenning van het recht en de deugd van seksueel genot blijkt ook uit oudere medische opvattingen over gezondheid en conceptie in de islamitische wereld. Onderdrukking van de seksuele driften door onthouding wordt gevaarlijk geacht voor de gezondheid van het individu. Tijdens de vasten oefent men gedurende de dag tijdelijke onthouding, maar permanente onthouding wordt gezien als ongezond. Jonge mannen die verlangens hebben wordt aangeraden te trouwen, zodat zij die legaal kunnen bevredigen. Mannen die op straat verlangens naar vreemde vrouwen krijgen worden gemaand snel terug te keren naar hun vrouw. Terwijl in de christelijke traditie ervaringen van genot bij de vrouw niet van belang werden geacht voor de bevruchting (hoewel de theorie hierover van Galenus in die christelijke traditie wel besproken werd), heerste bij sommige islamitische geleerden het idee dat een vrouwelijk orgasme tijdens de gemeenschap bevorderlijk was voor de conceptie. Men ging daarbij uit van de idee dat niet alleen de man maar ook de vrouw middels een orgasme zaad leverde voor de nieuwe vrucht. Uit antropologisch onderzoek blijkt dat dit soort ideeën nog steeds terug te vinden zijn onder bepaalde groepen moslims.¹⁰

In zijn stellingname tegen geboorteregeling en het gebruik van voorbehoedmiddelen zoekt het Vaticaan tegenwoordig op grote bevolkingsconferenties steun bij conservatieve islamitische regimes. Maar in feite is de islam altijd veel liberaler geweest op dit punt dan de katholieke kerk. Volgens algemeen geaccepteerde tradities stond de Profeet coïtus interruptus toe om zwangerschap te voorkomen, en analoog daaraan hebben veel islamitische schriftgeleerden geboortebeperving, en vaak ook abortus, toegestaan. Islamitische regimes die momenteel tegen zijn, kunnen zich

dus moeilijk beroepen op een religieus verbod in de bronnen op geboortebeperving of op het genieten van seks zonder kinderen te willen krijgen. Om hun conservatieve standpunt toch te rechtvaardigen, beargumenteren ze dat de pil, onthouding, of andere middelen schadelijke bijwerkingen voor het lichaam zouden hebben. Daarmee zouden ze dus niet toegestaan zijn, omdat het verboden is je eigen lichaam opzettelijk schade toe te brengen. Of ze stellen dat deze middelen kwade Westerse uitvindingen zijn om te interveniëren in hun bevolkingsbeleid; of dat mensen het aan God over moet laten om te beslissen hoeveel kinderen er zullen komen.

DE UITWERKING VOOR VROUWEN EN MANNEN

Bovenstaande lijkt in strijd met hedendaagse opvattingen en praktijken rond seksualiteit. Want toont juist het christelijke Westen nu niet een verheerlijking van de seksualiteit en vrije seksuele rechten voor vrouwen in tegenstelling tot de islamitische landen? En worden islamitische vrouwen niet erg in hun seksualiteit belemmerd? Gelden voornoemde seksuele mogelijkheden in de islam ook voor vrouwen, of zijn er voor hen andere regels?

Zowel in de religieuze leer zelf als in de maatschappelijke uitwerking van de religieuze grondgedachten kregen mannen en vrouwen verschillende rechten en plichten toebedeeld. Bijvoorbeeld in bovenstaande uiteenzetting over de verbeelding van de hemel domineerde duidelijk een mannelijk heteroseksueel perspectief. Voor vrouwen is dit beeld veel minder aantrekkelijk, want welke vrouw wil concurreren met eeuwigdurende maagden of co-vrouwen, of altijd beschikbaar zijn? Wat vrouwen in de hemel zullen vinden voor hun eigen bevrediging is niet goed terug te vinden in de bronnen. De koran zegt over de hemelse beloning van vrouwen: 'Niemand kent de ogentroost die voor

hen verborgen is als beloning voor wat zij hebben gedaan'.¹¹ Mannelijke homoseksuelen zullen er evenmin hun seksuele verlangens kunnen bevredigen. Immers zij die 'vol begeerte tot mannen in plaats van tot vrouwen' komen, dienen berouw te tonen en zich te beteren, in plaats van dit verder na te streven. Aan de mogelijkheid van lesbische relaties wordt geheel voorbij gegaan. Overigens tonen de bronnen zich wat homoseksualiteit betreft tamelijk vergevingsgezind, en geenszins dodelijk vijandig. De koran zegt daarover: 'Maar als zij berouw tonen en zich beteren, laat hen dan met rust. God is een genadegever en barmhartig.'¹² Er gloort dus hoop voor auteurs als El Kaka en Kurşun die met hun boek *Mijn geloof en mijn geluk* meer respect bepleiten bij hun geloofsgenoten voor anders geaarde moslims. Maar net als bij de katholieken zal er nog een lange weg te gaan zijn voordat ook het praktiseren van homoseksualiteit volledig geoorloofd wordt.

Een nadere beschouwing van de huwelijksregels laat zien dat het recht op bevrediging in de huwelijkswetgeving voor vrouwen als minder dringend wordt beschouwd dan voor mannen. Vrouwen hebben in tegenstelling tot mannen geen recht om meerdere partners te nemen. De polygamie is dus in feite alleen polygynie en geen polyandrie. Ook kunnen vrouwen niet naar believen van partner wisselen, zoals mannen. Als zij zich niet seksueel tot hun echtgenoot aangetrokken voelen, is dat onvoldoende reden om een echtscheidingsverzoek gehonoreerd te krijgen. Mannen hoeven geen reden op te geven. Verschillende nationale wetgevingen in islamitische landen hebben weliswaar geprobeerd om de onbeperkte rechten van mannen op echtscheiding enigszins in te dammen, maar over het algemeen blijft het veel moeilijker voor vrouwen om te scheiden dan voor mannen. Bovendien is het voor vrouwen veel moeilijker om hun partner te laten voldoen aan zijn huwelijksplicht dan andersom. Historisch gezien is seksuele beschikbaarheid veel meer benadrukt als een plicht voor vrouwen dan als een plicht voor mannen.

Dit neemt niet weg dat seksuele beschikbaarheid niet alleen geformuleerd is als een plicht van vrouwen, maar ook als een recht waar vrouwen aanspraak op kunnen maken. De beroemde geleerde al-Ghazali heeft met zijn etiquetteboek voor het huwelijk, *Kitâb Âdâb al-Nikâh*, een belangrijke invloed gehad op het islamitische gedachtegoed over huwelijk en seksualiteit. Hij gaf aan dat het belangrijk is dat mannen hun vrouwen seksueel bevredigen omdat zij anders hun heil elders moeten zoeken. Een man moet meer of minder geslachtsverkeer met zijn vrouw hebben overeenkomstig haar behoeften zodat haar deugdzaamheid veiliggesteld is. Voortbouwend op deze stelling hebben bepaalde rechtsscholen, zoals de Malikitische, bepaald dat als een man zijn vrouw niet kan bevredigen, bijvoorbeeld omdat hij impotent is of lange tijd in de gevangenis zit, zijn vrouw het recht krijgt om van hem te scheiden. Een katholieke vrouw kan niet scheiden omdat haar man door langdurige afwezigheid haar niet bevredigt. Maar omdat haar man wel een huwelijksschuld ten opzichte van haar heeft, was blijvende impotentie waardoor het huwelijk niet daadwerkelijk geconsumeerd kon worden wel een van de weinige redenen waarop de huwelijksovereenkomst nietig verklaard kon worden. Paradoxaal genoeg komt het recht van vrouwen op bevrediging van hun seksuele behoefte ook tot uitdrukking in de straffen die er zijn bedacht voor ongehoorzame vrouwen in islamitische bronnen. Recentelijk wordt vaak het koranvers geciteerd waaruit zou blijken dat een man zijn vrouw mag slaan om haar te bestraffen. In ditzelfde vers wordt het ontzeggen van het bed genoemd als een lichtere straf. Juist omdat het een recht is van de vrouw, kan het ook afgepakt worden. In het christelijk gedachtegoed, waar de nadruk veel meer lag op de huwelijksplicht dan het huwelijksrecht, zeker voor vrouwen, zijn dit soort straffen minder goed denkbaar.

In de alledaagse huwelijkspraktijk zijn mannen echter meer gericht op eigen bevrediging dan op die van hun

vrouwen. Ze zijn vaak niet op de hoogte van de aanbevelingen van al-Ghazali, of niet van zins zijn raad op te volgen. Seksueel genoeg is voor vrouwen nauwer verboden met liefde dan voor mannen, maar het recht op erotiek is niet hetzelfde als het recht op liefde. Vrouwen geloven wel dat in een gezonde seksuele relatie de liefde vanzelf komt, maar in de praktijk van gearrangeerde huwelijken blijkt gelijkwaardig partnerschap en liefde toch vaak een probleem. Mannen gebruiken vaak andere middelen dan seksuele aandacht en genegenheid om de deugd van hun vrouwen te waarborgen, zoals het verbod om al of niet gesluierd uit te gaan, of sociale controle. De uiterlijke tekenen van deugdzaamheid en kuisheid zoals de sluier en segregatie, hebben voor westerlingen vaak het zicht op de onderliggende seksuele relatie verborgen gehouden, en daarmee het zicht op de belangrijke plaats van seksualiteit en erotiek in de samenleving. De westerse cultivering van het blote lichaam heeft doen vergeten dat bedekking, en dus ook de sluier, zeer erotisch kan zijn. De islamitische wederopleving heeft niet alleen de sociale controle doen toenemen en de uiterlijke symbolen van seksuele controle als de sluier zichtbaarder gemaakt, maar het beïnvloedt ook in toenemende mate de huiselijke relatie evenals de mogelijkheden om religieuze verboden te negeren. Het bezingen van seksueel genot en van de verleidingskracht van vrouwen, zoals in de oude liefdespoëzie van El-Jahiz, in de Algerijnse *rai*-muziek, of tijdens opzweepende huwelijksfeesten, het ervaren van voorechtelijke of buitenechtelijke relaties tijdens drinkfeestjes of andere ontmoetingen, of zelfs onschuldige ontmoetingen tussen jongeren, worden door islamistische groeperingen streng afgekeurd en zo mogelijk afgestraft. Het toenemend islamisme leidt tot inperking van seksuele mogelijkheden.

In hoeverre heeft het genoemde tijdelijk huwelijk andere gevolgen voor vrouwen dan voor mannen? De meningen hierover zijn verdeeld. Sommigen presenteren het vooral als positief voor vrouwen. President Rafsanjani van

Iran benoemde in een vrijdagmiddagpreek in 1990 het tijdelijk huwelijk als een oplossing voor het onbevredigde verlangen voor al die vrouwen die als gevolg van de oorlog tussen Iran en Irak seksueel onbevredigd rondliepen. Hij zei:

Neem bijvoorbeeld het seksuele instinct dat God ons heeft gegeven. Sommigen denken dat het goed is als we ervan afzien om onze behoeften te stillen en onszelf seksuele bevrediging ontzeggen. Maar dat is niet zo. Het is verkeerd. Het is anti-islamitisch. (...) Als wij een gezonde samenleving hadden, dan zou de situatie voor al deze weduwen die we nu hebben heel anders zijn. Dan, als ze behoefte voelden, zouden zij een van hun vrienden of verwanten in vertrouwen kunnen benaderen en hem vragen hen tijdelijk te huwen. Dit zouden ze kunnen doen zonder angst te hebben dat anderen haar daarom beschaamd maken of uitsluiten.¹³

Islamitische leiders als Rafsanjani, en een aantal feministen met hem, zien het tijdelijk huwelijk zo als een manier voor vrouwen om hun recht op seksueel genot terug te halen en in eigen hand te nemen. Het is hier de vrouw zelf die het huwelijkscontract met de man sluit, en de duur en de beloning bepaalt. Wel zijn het vooral weduwen en gescheiden vrouwen die van deze mogelijkheid gebruik kunnen maken.

Andere feministen hebben echter ook op de nadelige gevolgen voor vrouwen gewezen. Het zou niet meer dan een geoorloofde vorm van prostitutie zijn. Men spreekt af voor een bepaalde duur seksuele diensten te verlenen tegen een bepaalde vergoeding. Nadelen zijn dat de man niet verantwoordelijk is voor het onderhoud van vrouw en kinderen en dat zij niet van hem kunnen erven. Bovendien kan een man meerdere huwelijken tegelijkertijd sluiten en een vrouw niet. Vrouwen accepteren soms zo'n tijdelijk huwelijk in de hoop dat de man later echt met hen gaat trouwen,

maar meestal doet hij dit niet. Critici wantrouwen de grote belangstelling van mannen voor dit soort huwelijk en de snelheid waarmee dit huwelijk momenteel ook buiten de sjiïetische wereld omarmd wordt.

Wat betreft de opvattingen over gezondheid en reproductie tenslotte zien we dat mannen meer profiteren van de idee dat onthouding ongezond is dan vrouwen. Mannen kunnen meerdere vrouwen nemen, gemakkelijker van vrouw wisselen, of een tijdelijk huwelijk aangaan, of als ze daarvoor geen geld hebben, gebruik maken van bordelen of prostituees wat in hun geval oogluikend wordt toegestaan. Desondanks zijn de meeste vrouwen verre van passieve slachtoffers in het seksuele spel. Als het niet goedschiks kan via verleiding of door zich aantrekkelijk te maken, dan kwaadschiks via bedekte bedreigingen om zijn eer te schaden, het wegpesten van de co-vrouw, of via het toepassen van magie. Naima el-Bezaz geeft in haar nieuwste boek *Minnares van de duivel* voorbeelden hoe vrouwen actief proberen de liefde te beïnvloeden ook al is hun uitgangspositie soms slecht. De uit het verleden overgeleverde opvattingen over het belang van een vrouwelijk orgasme of de actieve bijdrage van vrouwen aan het reproductieve proces geeft hen eigenwaarde en zelfrespect. Ook al ervaren ze soms aan den lijve dat een orgasme niet per se noodzakelijk is voor een zwangerschap. Beslissingen aangaande kinderen en voortplanting zien vrouwen dan ook voornamelijk als hun taak. Niet dat de man het hier altijd mee eens is, of zijn keuze niet wil opleggen, maar vrouwen hebben veel manieren om hieraan te ontsnappen. Helaas blijkt dat juist in de context van migratie, in een omgeving waar nieuwe mogelijkheden worden geboden om de zeggenschap over hun seksualiteit in eigen hand te nemen, vrouwen soms niet onder de dwingende controle van de man uit kunnen komen, omdat de steun van een vrouwen-netwerk, de eigen familie, of magisch specialisten ontbreekt.

De uitwerkingen in de praktijk zijn dus vaak negatiever

uitgevallen voor vrouwen dan voor mannen, maar het zou niet terecht zijn uitsluitend de negatieve kanten te zien. Juist de positieve aspecten bieden aanknopingspunten waarop actieve islamitische vrouwengroepen verder zouden kunnen bouwen in hun emancipatieproces.

OVEREENKOMST: ONREINHEID DOOR SEKSUALITEIT

Wanneer een man een uitstorting heeft gehad, moet hij heel zijn lichaam baden, en is tot de avond onrein. Elk kledingstuk en leren voorwerp, dat er door wordt bezoedeld, moet worden gewassen, en is tot de avond onrein. Wanneer een man gemeenschap met een vrouw heeft gehad, moeten beiden een bad nemen, en zijn tot de avond onrein.¹⁴

Dit citaat uit de bijbel verbindt, net als het volgende citaat uit de koran, seksuele omgang met onreinheid:

Jullie die geloven! Wanneer jullie je voor de salaats opstellen, wast dan jullie gezichten en jullie handen tot aan de ellebogen en wrijft over jullie hoofden en [wast] jullie voeten tot de enkels. En als jullie onrein zijn, reinigt jullie dan. En als jullie ziek zijn of op reis of als iemand van het toilet komt of met vrouwen omgang heeft gehad en jullie vinden geen water, zoekt dan goede kale grond en wrijft jullie gezichten en handen ermee. God wenst jullie niet iets hinderlijks op te leggen, maar Hij wenst jullie slechts rein te maken en Zijn genade aan jullie volledig te bewijzen.¹⁵

In de islam wordt onderscheid gemaakt tussen een kleine onreinheid veroorzaakt door bijvoorbeeld toiletbezoek, onrein voedsel, of straatvuil en een grote onreinheid die het gevolg is van geslachtsgemeenschap, masturbatie, geboorte, menstruatie of dood. Het is niet zozeer de daad op zich als wel de aanraking met lichaamsstoffen die Mary

Douglas *matter-out-of-place* noemt, die onrein maken: urine, uitwerpselen, braaksel, pus, of voor de grote onreinheid: sperma en bloed.¹⁶ Doordat bij geslachtsgemeenschap, natte dromen of masturbatie zowel man als vrouw geacht worden een soort zaadlozing te hebben, worden ook beiden gemaand zich te reinigen. Dit komt terug in een traditie waarin Oemm Soelaim bij de Profeet kwam 'en zei: "Profeet, God schaamt zich niet voor de waarheid. Moet een vrouw de grote wassing verrichten als zij een natte droom heeft gehad?" De Profeet antwoordde: "Ja, als ze merkt dat ze vochtig is geworden."¹⁷ Zowel volgens christelijke als islamitische en joodse bronnen is een rituele reiniging noodzakelijk voordat men aan gebed of andere religieuze activiteiten kan deelnemen. Iemand die in staat van onreinheid verkeert wordt niet geacht het heilige boek aan te raken of gewijde grond te betreden, en bidden en vasten hebben minder of geen effect. Dit is de reden waarom elke moskee een wasbekken heeft voor de rituele reiniging voor het gebed; en in elke oudere katholieke kerk herinnert het wijwatervat naast de deur aan deze rituele reiniging.

Dit gedeelde belang dat gehecht wordt aan reinheid voor de vervulling van de godsdienstige plichten heeft echter in de grote monotheïstische godsdiensten een heel verschillende ontwikkeling doorgemaakt. In de islam is het een steeds grotere plaats gaan innemen in de religieuze beleving, terwijl in het christendom alleen bepaalde symbolen er nog aan herinneren, waarvan sommigen zelfs de betekenis niet meer weten. In de joodse traditie zijn de reinheidswetten veel langer in stand gebleven dan in de christelijke traditie, met name onder streng orthodoxe groeperingen. Volgens Chia Longman houden de getrouwde streng joods-orthodoxe vrouwen in Antwerpen zich nauwgezet aan de reinheidswetten, maar de meisjes niet. Het wordt gezien als nauw verbonden met seksualiteit waar meisjes nog geen weet van hebben. De gehuwde vrouwen tellen precies de zeven witte dagen na de men-

struatie af, en reinigen zich dan met de *mikvah*, een dompelbad. Tijdens de onreinheids- of *niddah*-scheiding is niet alleen seksueel contact, maar elke aanraking en toenadering verboden en men slaapt niet in hetzelfde bed.¹⁸ Dit laat zien dat overeenkomsten in de bronnen niet noodzakelijkerwijs leiden tot overeenkomstige religieuze praktijken. Bovendien hebben de reinheidsregels een heel andere uitwerking voor vrouwen dan voor mannen.

VERSCHILLENDE GEVOLGEN VOOR MANNEN EN VROUWEN

In principe kunnen zowel mannen als vrouwen onrein worden door allerlei lichaamsafscheidingen, en met name die welke verbonden zijn met seksualiteit. In de praktijk hebben vrouwen er veel meer onder te lijden. Zij menstrueren en bevallen, zij staan onder grotere druk om te voldoen aan de huwelijksplicht, en zij verzorgen vaker dan mannen kinderen, zieken en ouderen die minder controle over hun lichaamsafscheidingen hebben en zo hun verzorger ook onrein maken. Zowel hun lichaam als hun werk maakt vrouwen vaker onrein dan mannen, wat tot gevolg heeft dat vrouwen soms voor het gemak maar gezien worden als altijd onrein. Islam en christendom hebben niet voor elkaar ondergedaan in het toeschrijven van een grotere onreinheid aan vrouwen dan aan mannen. De bijbel zegt over de onreinheid door menstruatie:

Wanneer een vrouw haar stonden heeft, verkeert zij zeven dagen in staat van onreinheid. Wie haar aanraakt, is tot de avond onrein; alles waarop zij in die toestand gaat liggen of zitten, wordt onrein. Wie haar bed aanraakt, moet zijn kleren wassen, een bad nemen, en is tot de avond onrein; wie iets aanraakt, waarop zij heeft gezeten, moet zijn kleren wassen, een bad nemen, en is tot de avond onrein. Zelfs wie iets aanraakt, wat op het bed heeft gelegen, of iets waarop

zij heeft gezeten, is tot de avond onrein. Wanneer een man gemeenschap met haar houdt en door haar wordt bezoedeld, is hij zeven dagen onrein; en elk bed, waarop hij ligt, wordt onrein. Wanneer de vrouw buiten de tijd van haar stonden langere tijd aan vloeijing lijdt, of haar stonden langer dan gewoonlijk duren, dan is zij al die tijd even onrein.¹⁹

Mannen en vrouwen kunnen elkaar dus onrein maken door bezoedeling met lichaamsvochten verbonden met het seksuele lichaam of seksuele daden. Maar het sperma van de man verontreinigt slechts een dag, het menstruatiebloed van de vrouw zeven dagen. Niet alleen het bloed van de menstruatie, maar ook dat van de bevalling maakt vrouwen, niet mannen onrein. En het maakt vrouwen twee keer zo lang onrein bij de geboorte van een meisje als bij een jongetje. Volgens Leviticus maakte het bloed der geboorte van een meisje zesenzestig dagen onrein, en dat van een jongetje drieëndertig. De katholieke kerk gaf in de loop der tijd formeel het idee op dat een vrouw door de bevalling onrein werd, maar de kerkgang, het ritueel waarmee een pas bevallen vrouw na veertig dagen ritueel gereinigd werd, bleef tot midden jaren vijftig van de vorige eeuw bestaan. Niet dan nadat dit ritueel voltrokken was, mocht zij weer normaal aan de zondagsmis deelnemen en de communie ontvangen.²⁰ In de islam bleef reinheid een belangrijk religieus item, wat niet alleen te zien is aan de vele tradities over dit onderwerp, maar ook aan de hedendaagse badhuizen en de aandacht die praktiserende moslims aan een reine staat geven. De tradities van de Profeet worden vaak aangehaald om precies aan te geven wanneer en hoe er gereinigd dient te worden. Maar de Profeet zelf nam de vrouwelijke onreinheid niet zo heel zwaar op. Volgens een traditie vertelde Aisja: ‘De Profeet zei tegen mij: “Haal voor mij de mat eens uit de moskee!” “Maar ik ben ongesteld.” “Je menstruatiebloed zit niet aan je handen.”’²¹ Tegenwoordig zou een menstruerende moslimvrouw niet een moskee binnengaan.

Opvallend is dat hoewel vrouwelijk bloed, verloren bij ongesteldheid of bevalling, zeer onrein maakt, mannelijk bloed of bloed vergoten door mannen, vaak de geur van heiligheid krijgt. Terwijl het vrouwenbloed onrein maakt wordt zowel in christendom als islam mannelijk bloed, of door mannen vergoten bloed, soms beladen met goddelijke krachten. In de katholieke mis wordt het bloed van Jezus symbolisch gedronken om deelgenoot te hebben aan zijn heiligheid, tijdens islamitische feestdagen bestaat het offer uit het slachten van een lam door de man, en sjiïetische moslims smeken goddelijke zegen af door zich tijdens de *Ashoera* rituelen tot bloedens toe te kastijden. Zelfs de rituele afslachting van ongelovige vijanden door gewelddadige extremisten, wordt door de betrokkenen gezien als een heiligende daad. Maar het bloed dat vrouwen elke maand of bij de bevalling verliezen, maakt hen alleen maar onrein, nooit rakend aan het heilige.

Zowel christendom, islam als jodendom hebben de frequentere en grotere onreinheid van vrouwen gebruikt in hun argumentatie om vrouwen uit belangrijke religieuze en rituele functies te weren. Het potentiële gevaar dat vrouwen onreinheid op het altaar of bij de uitvoering van de sacramenten zouden kunnen brengen, was een van de redenen waarom vrouwen bij de katholieken geweerd zijn uit het kerkelijk ambt. Mochten katholieke vrouwen op grond daarvan geen priester worden, moslim vrouwen kunnen daarom geen rituele slachtingen verrichten, niet bidden of vasten tijdens hun menstruatie, noch bovennatuurlijke bescherming verlangen. Vrouwen die niet (meer) seksueel actief en dus rein zijn hebben een grotere toegang tot gewijde bodem; vrouwelijke religieuzen mogen het altaar verzorgen en oudere moslimvrouwen gaan wel naar de moskee om te bidden.

CONCLUSIE

Islam en christendom vertonen veel familiegelekenissen op het gebied van de seksualiteit. Zij bieden een complex van waarden en normen om gelovigen op de juiste wijze vorm te laten geven aan hun seksuele leven. In het christelijk vierde gebod 'Gij zult niet echtbreken' kunnen ook moslims zich goed vinden. Want beide religies bieden een zedenleer die gericht is op het reguleren van de seksualiteit in het heteroseksuele huwelijk. Daartoe hanteren ze zowel onderscheidende als overeenkomstige uitgangspunten. Ze zijn tot vreemden van elkaar geworden omdat de islam gemakkelijker de vleselijke genietingen kon combineren met het goddelijke dan het christendom. En omdat de islam vanuit deze houding voor andere huwelijksvormen en regels koos – zoals polygynie, gemakkelijke echtscheiding, of uiterlijke vormen van seksuele controle, zoals de sluier of segregatie van vrouwen – dan de christelijke wereld.

Maar in de maatschappelijke uitwerking van de verschillende uitgangspositie komen ze elkaar weer nader, omdat in de geschiedenis van beide godsdiensten keer op keer processen van uitsluiting van vrouwen optreden die gebaseerd worden op steeds weer andere interpretaties van die zedenleer. Het voorbeeld van de reinheidsleer is hier gebruikt om dit te illustreren. Niet alleen werkt de leer zo uit dat vrouwen vaker onrein zijn, maar ook dat aan hen meer onreinheid toegeschreven wordt, terwijl dat weer aangewend wordt om hun positie als actief gelovige te ondermijnen of hen de toegang tot religieus leiderschap te ontzeggen. Dit voorbeeld laat echter ook zien dat, afhankelijk van tijd, plaats en context, de waardering en opvolging van bepaalde regels kan veranderen, verdwijnen of weer opkomen. Religieuze uitgangspunten en regels beïnvloeden het seksuele gedrag van gelovigen, maar zijn lang niet altijd bepalend daarvoor, zelfs niet als dat gedrag gerechtvaardigd wordt met een beroep op die regels. Het is daarom niet dankzij, maar ondanks de religieuze seksuele

moraal, dat seksuele vrijheid zo opvallend bezongen en uitgedragen wordt in onze huidige christelijke maatschappij, en zo weggeduwd en verzwegen wordt bij bepaalde islamitische groeperingen.

NOTEN:

- 1 Zie voor een nadere uiteenzetting over dit thema: W. Jansen, 'Islam en seksualiteit', in: H. Driessen (red.), *In het huis van de islam* (Nijmegen 1997), p. 141-161.
- 2 G. Dresen, *Is dit mijn lichaam? Visioenen van het volmaakte lichaam in katholieke moraal en mystiek* (Nijmegen 1998), p. 27-33.
- 3 Vgl. Thomas van Aquino, *Summa contra gentiles*, 111, 23,24. Met dank aan G. Steunebrink.
- 4 Dresen, *Is dit mijn lichaam?*, p. 32-34.
- 5 1 Petrus 1:1-5. Vert. 'Petrus Canisius', Utrecht 1962.
- 6 S 37:48; 56:36; 79:33. *De koran*. Een weergave van de betekenis van de Arabische tekst in het Nederlands door Fred Leemhuis, Houten 1989.
- 7 S 56:12-38.
- 8 W. Raven, *Leidraad voor het leven. De tradities van de profeet Mohammed* (Amsterdam 1995), p. 226.
- 9 S. Haeri, *Law of Desire. Temporary Marriage in Shi'i Iran*, Syracuse 1989.
- 10 W. Jansen, *Women Without Men. Gender and Marginality in an Algerian Town*, Leiden 1987.
- 11 S 32:17.
- 12 S 7:8, 4:16.
- 13 S. Haeri, 'Temporary Marriage: An Islamic Discourse on Female Sexuality in Iran' in: M. Afkhami & E. Friedl (eds.) *In the Eye of the Storm: Women in Post-Revolutionary Iran* (London 1994), p. 98-114. (Vert. W. Jansen)
- 14 Leviticus 15: 16-18.
- 15 S 5: 6.

- 16 M. Douglas, *Purity and Danger. An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*, London 1966; W. Jansen, 'Bloed en betekenis' in: *Parmentier*, 5.2(1994), p. 2-7.
- 17 Raven, *Leidraad voor het leven*, p. 64.
- 18 C. Longman, *Beyond a 'God's Eye View' in the Study of Gender and Religion. With a Case Study: Religious Practice and Identity Among Strictly Orthodox Jewish Women* (proefschrift Fac. Letteren en Wijsbegeerte, Universiteit Gent), Gent 2002.
- 19 Leviticus 15:19-24.
- 20 G. Dresen, 'Heilig bloed, onheilgend bloed. Over het ritueel van de kerkgang en het offer in de katholieke traditie', in: *Tijdschrift voor Vrouwenstudies*, 14.1(1993), p. 25-41.
- 21 Raven, *Leidraad voor het leven*, p. 57; p. 97.